

зкладами під час навчання студентів як в Україні, так і за її межами.

Сучасна міжнародна ситуація характеризується стійким зростанням і розвитком економічних і наукових стосунків між різними країнами, а вивчення економічної термінології набуває все більшого значення. Для того щоб використовувати мову як ефективний засіб міжнародного спілкування і співпраці насамперед необхідно почати

з вивчення основної мови своєї професії. Роль навчальних термінологічних словників у процесі навчання фахівців і студентів, що вивчають мову своєї професії, а також в процесі створення і розвитку міжнародних наукових і професійних зв'язків важко переоцінити. У зв'язку з цим розроблення універсальних критеріїв відбору термінів для складання термінологічних словників набуває особливого значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.: іл.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. Москва, 1992. 120 с.
3. Панык Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. Львів: Вид-во «Світ», 1994.
4. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів. Харків: Основа, 1997. 256 с.

УДК 81'373.47(045)(477.82)

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ВИГУКИ-ПРОКЛЬОНИ В СИСТЕМІ НЕГАТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ФОРМУЛ УКРАЇНЦІВ

INTERJECTION-CURSES OF WESTERN POLISSYA DIALECTS IN THE SYSTEM OF NEGATIVE COMMUNICATING FORMS OF UKRAINIANS

Шуст Л.М.,

*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри словесних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу*

У статті розглянуто окрему групу вигуківих фразеологізмів – вигуки-прокльони. Визначено семантичні особливості й окреслено комунікативне спрямування вигуків-прокльонів, зафіксованих у західнополіських говірках. Доведено, що ці інтер'єктиви мають виразний інтонаційний малюнок і переважно сталий зміст. Це дозволяє розглядати їх як вигуківі речення. Актуальність дослідження діалектних особливостей таких лінгвістичних одиниць зумовлена тим, що саме на основі місцевої номінації можуть творитися смислові образи багатьох вигуківих фразеологізмів.

Ключові слова: вигуки-прокльони, емоційні вигуки, комунікативна формула, західнополіські говірки, семантика.

В статье рассмотрена отдельная группа фразеологизмов-междометий – междометия-проклятия. Определены семантические особенности и очерчено коммуникативное направление междометий-проклятий, зафиксированных в западнополесских говорах. Доказано, что эти интер'єктивы имеют выразительный интонационный рисунок и преимущественно устойчивое содержание. Это позволяет рассматривать их как междометные предложения. Актуальность исследования диалектных особенностей таких лингвистических единиц обусловлена тем, что именно на основе местной номинации могут создаваться смысловые образы многих междометных фразеологизмов.

Ключевые слова: междометия-проклятия, эмоциональные интер'єктивы, коммуникативная формула, западнополесские говоры, семантика.

The article considers a separate group of interjection phraseologisms – interjection-curses. The semantic peculiarities are determined and the communicative direction of the interjection-curses, recorded in Western Polissya dialects, is outlined. It is proved that these interjection have a distinct intonation drawing and mostly stable content. This allows consider them as interjection sentences. The relevance of the study of the dialectal features of such linguistic units is due to the fact that it is on the basis of the local nomination that semantic images of many interjection phraseologisms can be created.

Key words: interjection-curses, emotional interjection, communicative formula, Western Polissya dialects, semantics.

Постановка проблеми. Вигуки належать до найдавніших за походженням комунікативних формул, а також мають локальні особливості, тому становлять незмінний інтерес для дослідників-лінгвістів.

Характеризуючи вигуки як самостійну частину мови, учені звертають увагу на їхнє специфічне синтаксичне функціонування у висловлюваннях. Ці мовні одиниці зазвичай трапляються ізольовано, мають інтонаційно закінчений малюнок та порівняно сталий зміст, однак зберігають зв'язок із наступним висловлюванням, адже ця частина мови завжди визначена комунікативною ситуацією. Саме тому деякі граматисти розглядають такі ізольовані вигуки як вигукові речення [8, с. 52].

Найсучасніший підхід до проблеми лінгвістичного статусу вигуку розвиває концепцію його реченнєвої природи. Вигукові речення є різновидом комунікативних одиниць, не членованих на члени речення і не побудованих за якоюсь структурною схемою. Також вигуки володіють низкою характеристик, які дають змогу їм виконувати важливі комунікативні функції, зокрема брати безпосередню участь у створенні таких оцінно-модальних планів висловлень, як позитивна чи негативна реакція мовця на певну ситуацію, категорично виражене спонукання, характеристика дії, процесу чи стану засобом звуковідтворення тощо [4, с. 322].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українському мовознавстві вигуки та вигукові фрази або вигукові фразеологізми (далі – ВФ) були предметом дослідження таких учених: І. Вихованець, Н. Гуйванюк [4], І. Гуменюк, Г. Добролюжа, Г. Кузь [10], Л. Мацько та ін. Особливості вживання волюнтаривів із негативною семантикою, зокрема можливості їх інтерпретації, розглядала Ю. Дем'янова [5; 6]. Однак діалектні ВФ часто залишаються поза увагою мовознавців, а їх вивчення лишається на рівні фіксації з іншими фразеологічними одиницями.

Специфічних комунікативних рис у контексті побутування вигукових фразеологічних формул набирають вигуки-прокльони, тобто побажання, що містять негативні емоції, хоча відзначаються потужною експресивністю, певною стильовою та жанровою диференційованістю, глибоким психолінгвістичним смислом [12, с. 200]. Вигуки-прокльони, на думку духівників, мають табуований характер, оскільки вони можуть бути породженням агресії, а можуть вільно висловлюватися мовцем без будь-якої мети (стояти на межі фраз-паразитів). Проте проклин має більш нега-

тивний вплив. Якщо ж погане слово просто може ображати особу, то в прокльоні висловлюється бажання зла, ненависті. Проклін у цьому сенсі можемо прирівняти до магічного заклинання, що несе в собі негативну енергію [3]. Побажання, закладене в прокльоні, завжди спрямоване на певного суб'єкта.

Особливо актуальним у цьому контексті вважаємо дослідження діалектних особливостей таких лінгвістичних одиниць, адже саме на основі місцевої номінації можуть творитися смислові образи багатьох ВФ.

Постановка завдання. Мета статті – визначити семантичні особливості й окреслити комунікативне спрямування ВФ-прокльонів, зафіксованих у західнополіських говірках.

Джерельною базою роботи слугує власний матеріал, записаний у польових умовах, а також окремі фразеологічні одиниці, зафіксовані в «Словнику західнополіських говірок» Г.Л. Аркушина [2], оскільки, на думку Н. Гуйванюк, лексикографічна фіксація вигуків, зокрема в діалектних словниках, засвідчує відкритість системи цього лексико-граматичного класу слів в українській мові і неповноту їх дослідження [4].

Виклад основного матеріалу. Визначальними ознаками ВФ є комунікативний характер (здатність передавати цілісне повідомлення, а не позначати окремі поняття); модельованість за зразками речень; емоційно-експресивне забарвлення, яке визначає обмеженість їх вико-ристання в різних стилях літературної мови і різних за колоритом проявах народного мовлення. ВФ є специфічними мовними одиницями, оскільки служать для вираження певних типів реагування на події, а не називають їх, тому є не номінативними, а сигнальними знаками мови [10].

Варіантів поєднання слів у вигукових фразеологізмах безліч, однак існують випадки, коли фразеологізований вигук у контексті повертає собі лексичне значення і перетворюється у вокативне речення, в якому нерозчленовано виражаються емоції, почуття в поєднанні з називанням того, до кого звернена мова [7].

У мовленні жителів Західного Полісся вигуки та ВФ становлять досить значну частину. Їх використовують у різних сферах життя. Проаналізований фактичний матеріал дозволив виділити такі групи західнополіських ВФ:

1) емоційні:

– виражають **позитивні** емоції (радість, захоплення): *вмрти́ й ни жи́ти* 'вияв здивування'; *кіно́ і німі́* 'щось цікаве' та ін.;

– виражають **негативні** емоції (роздратування, злість, страх): *кілька його відає* ‘не знаю’; *на муку воні мені здалося* ‘це мені непотрібно’; *нудно мені, сміжно мені* ‘про хворобливий стан’ тощо;

– залежно від контексту можуть виражати як позитивні, так і негативні емоції: *а й ма* ‘ой мамочко’; *Господе Боже мий мелий / о Боже мий сватей єдиней / ой гойцю*.

2) **етикетні**: *Слава Богу! Христос рождіця! Христос воскрес! Спасі вас, Господі!* тощо.

Уважаємо, що такі етикетні вигуки не мають виразного емоційного навантаження. Вони констатують факт (*Христос народився! Христос воскрес!*) або ж належать до мовних кліше, уживаних у типовій ситуації (*Слава Богу! Боже помагай!* тощо).

У складі етикетних ВФ розглядаємо й групу **побажань**, оскільки на Західному Поліссі побажальні вигуки використовують часто разом з етикетними формулами або й замість них: *Боже помози / Бог в поміч / Господи, допомози, до вечора спати ти положи* – [відповіді] *спасібо за добре слово!; боги казали, щоб ви нам помагали / казали боги, щоб ви помогли; шоп тибé Бох наградів гарячими пирогами і холодную смитаную* та ін.

3) **апелятивно-наказові**: *ну то гоу* ‘досить’; *не губуй!* ‘говори чемно’; *рохódимся* – *христін* *ни буде* ‘не справджується сподіване’ тощо.

У цьому контексті цікавим явищем видається вживання питальних чи окличних формул із нетиповою семантикою: *тобі хіба горить?* ‘не поспішай’; *а с тибé міши носят?* ‘відповідь тому, хто кепкує, що голосно звільняються від газів’; *а стогнала б ти йому!* ‘навіщо це йому потрібно?’.

4) **примовки**: *чорт – ни чорт і люди ни такі* ‘бути всім незадоволеним’; *шилєп ичáстє в хату* ‘про якусь несподіванку’; *ни в нóчви, ни в віко* – *і сиді каліко* ‘щось недоречно сказано’ тощо.

Наведені приклади всіх цих семантичних груп – лише мізерна частина загального зафіксованого масиву, тому вважаємо, що кожна з них може бути предметом окремого дослідження.

5) **прокльони**.

На цій семантичній групі зупинимося детальніше, оскільки саме вона є безпосереднім предметом розгляду представленої статті.

Прокльони (покляття, лайливі інтер’єктиви), незважаючи на їхній негативний потенціал, функціонують у кожній мові. Звичайно, у мові існує дуже багато подібних виразів-«побажань», однак до вигуків, очевидно, слід зараховувати лише стійкі, фразеологізовані одиниці, які відтворюються мовцями в готовому вигляді й мають мак-

симальне емотивно-експресивне навантаження [7]. Вони засвідчують особливості менталітету українців, що проживають у різних регіонах, вироблені віками стереотипи спілкування, які належать до вербального поля української етнокультури загалом та актуалізують національні особливості мовної картини світу [4].

На думку Ю. Дем’янової, з часом негативні волонтеративи, втративши своє магічне значення, почали вживатися як засіб вираження вербальної агресії або в орнаментальній функції як одиниці народного дискурсу, перетворившись на автоматизовану мовленнєву навичку, набувши ознак фразеологізмів, і нині функціонують як засоби мовленнєвої експресії [5, с. 176]. Саме комунікативна ситуація передбачає вживання ВФ-прокльонів (як і божинь, див. [13]), тому їх функціональне навантаження може бути різноманітним. Дослідники виділяють, зокрема, такі комунікативні функції цих одиниць: емоційного тиску, аксіологічну, терапевтичну, оберегальну, ідентифікаційну та ін. [6, с. 77].

С. Пушик, письменник-збирач негативних висловів, вважає, що таким нетолерантним способом комунікації послуговуються «найчастіше одинокі, чимось ображені жінки. У такий спосіб вони намагаються захистити свою хату, своє гніздо від недобррозичливості зовнішнього світу» [9]. Не можемо погодитися з таким твердженням, адже, як показують результати польових досліджень, прокльони використовують у своєму мовленні й цілком порядні, заможні господині – усе залежить від комунікативної ситуації. Стверджуємо лише те, що на Західному Поліссі переважно жінки вживають ВФ-прокльони для вираження негативних емоцій (чоловіки зазвичай послуговуються ненормативною лексикою або ж у них «вербальна агресія зазвичай заміняє агресію фізичну» [6, с. 76]). Вони складають досить широке коло виразів, різноманітне за своїми інтонаційно-семантичними відтінками і граматичними властивостями. За структурними ознаками сюди належать вигуки, які складаються з одного слова, словосполучення чи становлять собою окремих фразеологізований вислів.

Широко представлений у символіці ВФ демонічний світ. Образи-символи *чорт*, *відьма*, *холера*, *пропасниця* та ін. мають глибоке коріння в язичницькій світоглядній концепції, на що вказує їх походження від лісовиків, болотяників, русалок: *хай йому чорт!*; *а хапун би тибé вхопив!*; *а ну їх к чóрту*; *а холери на вас нимáс*.

Спорадично в межах цієї групи трапляються етимологічно затемнені номінації, семантика яких, очевидно, втрапилася з часом: *кроть його ма*.

Поряд із прокльонами функціонують і заклинання для їх відвернення: *Шипле-дівце, Пропаснице-трясавице! Иди ти собі на куп'я, на болота, де люди не ходять, де кури не піють, де мій голос не заходить* (пор.: «Пропасниця, – вважається, – була од того, що лихий дух убереться в середину та й трясє. Пропасниця – нехрещеного царя Ірода дочки, кожна живе в болоті») [11, с. 88].

Часто навіть християнські поняття в народному уявленні адаптовані до язичницького світорозуміння. Про це свідчить факт, що християнські символи лише замінюють у складі ВФ язичницькі, не змінюючи при цьому ані семантики, ані функціональної природи фразеологізму, зокрема, віра у фізичне покарання Богом: *побій тибé сіла Бóжжа; Бог би тибé побів да шоп тибé путлумів!* Свідченням своєрідної адаптації християнських символів є те, що народна уява наділила образ Бога багатьма людськими рисами: *не гніви Бога!* На Західному Поліссі простежуємо це переважно в контексті вигуків-божінь, пор.: *кара́й мене́, Бóже!*; *кри́й Бóже! Бог свідо́к!* та ін.

Отже, вигуки-прокляття мають глибоке язичницьке коріння, адже використання сили промовленого за певних обставин і з певною метою слова сягає саме язичницького світогляду (замовляння, заговори тощо).

ВФ-прокльони можуть виражати безліч почуттів – від незадоволення, роздратування до захоплення чимось, хоча переважно все ж виражають негативні емоції: *а нех ти ска́пайи!* ‘щоб ти пропав!’, *хап його́ за гучипку!* ‘чорт із ним’, *шоб тибé в лїжку грабля́ми шука́ли; хай на тебе́ пле́га!* (плега – сніг із дощем); *приско́ване де́риво тоби́ на че́риво!* (прискований – обгорілий, тліючий); *шоб тоби́ ро́жбн сів!*; *коцюба́, помилó – шоп тубі́ ни бу́ло.*

Агресивні емоції в таких фразеологізмах, окрім інтонації, виявляються ще й у пониженні соціального статусу співрозмовника через звинувачення його у «знайомстві» з нечистими силами або ж відправлення у сферу діяльності нечистої сили: *до чо́рта лісо́го; к стилéнний ма́тири!*; *к бісовій ма́тері.*

Особливо дошкульними вважаються прокльони, звернені не безпосередньо на співрозмовника, а на його рідних, напр.: *наси́ру твоєю́ ма́тири; ого́нь твоєю́ ма́тири.*

Одне з найпоширеніших семантичних наповнень ВФ-прокльонів – надсилання хвороб, нещастя: *сядь в хірах і мувчі!* (хіра – хвороба); *а най тибé в'яда зьме!* (в'яда – хвороба, біда); *шоб завій тубі́ зайшов* (завій – сильний біль у животі); *шоб тоби́ ке́х'ї повилази́ли* (кехі – кишки);

шоб тибé моря́чка з'їла!; *шоб тибé пранц зів* (пранц – якась хвороба); *шоб тибé рїзав ризу́к! / А ризу́н би тибé зарїзав!* (ризук / ризун – різкий біль у животі); *бодай́ би всо́х; шчо́би вам язикі́ поодсиха́ли; шоб вам зу́би до цицьо́к розтягле́ся; нех ти скиснеш; сіль та печі́на йому́ в зу́би; сто ко́льок тоби́ в печі́нку.*

У зв'язку з цим можемо стверджувати, що на Західному Поліссі глибоко вкорінені християнські традиції й переважно вийшли з ужитку вирази, які асоціюємо з язичницькими віруваннями (їх було розглянуто вище).

Хоча побажання смерті є крайнім виявом агресії й ненависті, простежено, що в західнополіських говірках часто побутують такі комунікативні формули: *шоб ти брик; а шоб ви віздихали, прокля́ті!*; *шоб ти недо́вго ві́чив!* (вічити – вікувати); *шоб на тебе́ впа́дня годі́на!* (впадня – остання); *хай тоби́ кля́па!* ‘побажання смерті’ (пор. кляпати ‘ударяти одним металічним предметом об інший’, можливо, мається на увазі смерть від удару); *а вїйшла п с тибé пару́нка* (парунка – пара як життєва сила); *помі́ркув на тебе́ нимá!* (помирок – смерть); *шоб ти до ра́нку ска́пала!* (скапати – померти, пор. скапати ‘зменшитися, скапуючи (переважно про свічку)» [2, с. 504]; *шоб вони́ ска́палися, зря́лися, сконáли; а ско́лів би ти на мні́сци!* (сколіти – померти); *а шоб тоби́ до ве́чора бу́ла су́дня до́шка!* (очевидно, мається на увазі смерть і очікування Божого суду); *а шоб ти зслиз* (зслизнути – пропасти, згинути).

Інколи для підсилення емоційності у ВФ-прокльонах уживають означення конкретного виконавця. І що меншим він буде, то образливішим і дошкульнішим вважається вираз, пор.: *шоб тоби́ меш го́лову одкуси́ла; а най вас ка́чка ко́пне.* Спорадично це може бути стихія, певне явище (*шоб тибé во́гонь ско́пота́в / бодай́ ти ско́поті́ла* (скопотати – спалити)) чи вираз, побудований у форму безособового речення (*бодай́ тибé за гру́ди вхо́пило*). Такі безособові формули вважають особливо небезпечними, бо людина не розуміє, звідки чекати небезпеки.

Зважаючи на велику кількість зафіксованих ВФ-прокльонів, розуміємо, що існують і протилежні за семантикою формули, тобто певні бар'єри, захисти від проклять, напр.: *хай на сухі́ лóзи йде́* (сказати після почутого прокльону); *хай воно́ на осину́ йде́!*; *Бох ни диті́на – не послу́хайе дурачі́на; ни приви́ді, Го́споди.* Та найпоширеніша дія на Західному Поліссі в таких випадках – непомітно тримати в кишені дулю, пошепки або подумки повторюючи: *силь тоби́ в о́чі!*

ВФ-прокльони як специфічні мовленнєві формули є дієвим засобом мовленнєвого впливу, маніпуляції. Зокрема, через вживання лайливих формул відбувається порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, послаблення його комунікативних позицій, підсилення негативних емоцій через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант тощо [6, с. 77].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ВФ-прокльони поширені в мовленні жителів Західного Полісся, становлять сталі комунікативні одиниці, використовуються в конкретній мовній ситуації й мають

негативну семантику. Більшість зафіксованих одиниць супроводжують роздратування, агресію, ненависть. Примітно, що звернення до вищих сил спорадичне, що підтверджує певний рівень набожності місцевих мешканців (для порівняння, зафіксовано близько ста вигуків-божінь на цій території, що не мають негативного семантичного наповнення), а вплив язичницьких вірувань простежено в одиничних випадках.

Перспективним вважаємо детальний аналіз інших західнополіських ВФ з урахуванням їх діалектних особливостей та зіставленням із семантичними аналогами, що побутують на інших діалектних територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк, 2003. 174 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. А-Я. Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016. 648 с.
3. Гринів Р. Мовленнєвий етикет християн. *Архибратство Йосафата*. URL: <http://www.yosaphat.org/lib/articles/page,1,2,466-movlennyevijetiket-xristiyan.html> (дата звернення: 27.10.2017).
4. Гуйванюк Н. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови. *Мова і суспільство*. 2012. Вип. 3. С. 321–332.
5. Дем'янова Ю.О. Волюнтативи з негативною семантикою. Лінгвокультурологічна інтерпретація мотивів і образів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 173–179.
6. Дем'янова Ю.О. Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2010. Вип. 12. С. 72–79.
7. Жагаляк І. Семантичні особливості інтер'єктивів. *Studia Methodologica*. Тернопіль, 2003. Вип. 13. С. 26–33.
8. Коротун Н.Г. Проблема визначення вигуків як частини мови. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. С. 50–53.
9. Крайній І. Інтерв'ю з С. Пушиком. *Україна молода: електрон. версія газ.* 2007. № 106. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/936/164/34070> (дата звернення: 03.01.2019).
10. Кузь Г.Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
11. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані В.П. Милорадовичем, Я.П. Новицьким, П.С. Єфименком). *Українські чари*; упоряд. О.М. Таланчук. Київ, 1992. С. 32–95.
12. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя, 2002. 351 с.
13. Шуст Л.М. Вигуки-божіння як особливість сакральної культури українців. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Випуск 772. Романо-слов'янський дискурс. С. 156–158.